

İslam İktisadı Yaklaşımının Açmazları

Hakan Şahin

İstanbul Ticaret Üniversitesi Araştırma Görevlisi

Giriş

2-3 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da bir İslam İktisadı Atölyesi gerçekleştirildi.¹ Atölyeye İstanbul Üniversitesi'nin pek çok değerli hocası tebliğleriyle katıldı. Atölyenin sonuç bildirgesi Müslüman iktisatçıların, küresel siyasî gelişmeler ve bu gelişmelerin ışığında ortaya çıkan entellektüel birikimin ne kadar uzağında olduğunu ortaya koyar cinstendi. Bu yazıda söz konusu bildirgeye dair bazı itirazlarımı dile getirecek ve İslam İktisadı yaklaşımının genel bir problemi üzerinde duracağım.

Kongrenin Temel İddiaları

Kongrenin ardından internet sitesinde paylaşılan sonuç bildirgesi şöyle bir başlıkla yayınlandı:

"Dünyada sosyal adaletin tesisi müslümanlar için kaçınılmaz ve ertelenemez bir vazifedir."

Alanında oldukça yetkin ve saygın olan bilim insanlarının "sosyal adalet" gibi tehlikeli bir sosyalist ideali, İslamî bir gereklilik olarak sunması benim için epey üzücü oldu. Gelin isterseniz bu bildirgeye biraz yakından bakalım. Öncelikle sosyal adalet kavramının tam olarak ne anlama geldiği ve adaletle ne kadar ilgisi olduğuna bir bakalım.

Sosyal Adalet, bu konuda yaptığı kapsamlı çalışmasıyla ün kazanmış olan John Rawls'a göre "toplumda her bireyin hak ve sorumlulukları ile birlikte toplumsal zenginlik üzerinden kendisine düşen kazanç ve maliyetin devlet tarafından

¹ <http://www.islamiceconomy.org/TR/>

*belirlendiği*² sosyoekonomik sistem anlamına gelir. Buna göre bir toplumda üretilen toplam zenginlik (GSMH) üzerinde her bireyin belirli bir payı vardır ve bu pay o bireyin ortaya koyduğu emek/değer üzerinden hesaplanarak devlet tarafından belirlenir. Elinde hakkı olan paydan fazla zenginlik bulunduranlardan bu zenginlik alınarak devlet yetkililerinin toplumsal faydaya daha fazla hizmet edeceğine inandığı kişi veya kurumlara aktarılır. Tüm bu hesaplama ve dağıtım işi merkezî planlayıcı aktör, yani devlet tarafından yapılır. Kısaca, kimin neye hakkı olduğuna devlet karar verir ve herkes devletin kendisine verdiği razı olmak durumundadır.

Bu bakış açısının ışığında gelişen *Sosyal Devlet* (Refah Devleti /Welfare State) ideali ile birlikte eğitim, sağlık, ulaşım, haberleşme, sosyal sigorta ve altyapı gibi -doğası itibarıyla kamusal olduğuna inanılan- bazı hizmetler kamulaştırılarak tamamen veya çoğunlukla devlet kontrolüne devredilir. Devlet bu sayede tüm vatandaşlarının, adı anılan hizmetlere ulaşımını “garantiye almış” olur.

Sosyal Adalet düşüncesi ve bu düşüncenin uygulama alanı bulduğu sosyal devlet (refah devleti) sistemlerinin bugün ifade ettiği anlamda ortaya çıkması 1800’lü yıllara denk gelir. Bu düşünce sisteminin tam manasıyla uygulama alanı bulduğu en müttekâmil siyasî tecrübe Sovyetler Birliği’nde yaşanmıştır. Sovyetler Birliği’nin kurucu babaları da aynen bildirmede söylendiği gibi “*ekonomideki temel karar ve yönelimleri sermaye ve birikim eksenli olmaktan çıkarıp adil bölüşüm ve toplumsal denge eksenli bir hale getirmeye*” çalışmışlardır.³ Onlar da “*iktisadî eşitsizliklerin toplumsal yapıda çok önemli sorunlar oluşturup geri dönülemez tahribatlara yol açmakta*” olduğunu düşünüyorlardı.⁴ Onlar da “*kapitalist ekonomik sistem ve serbest piyasa anlayışının, zengin ve güçlülerin, yoksulların ve güçsüzlerin üstüne basarak yükselmelerini sağladığına*” inanıyorlardı.⁵ Onlar da “*sosyal adalet temelli bir iktisadî sistemin iş verimliliğini artıracakını*” varsaymışlardı.⁶ Onlar da “*gelir eşitsizliğini bir sınıflar arası çatışma sebebi olarak görmüş*”,⁷ sosyal adaletin tesisini kaçınılmaz ve ertelenemez bir vazife telakki etmişlerdi. Bu yüzden ülkelerindeki mevcut siyasî otoriteyi devirmiş, ideallerini gerçekleştirebilmek uğruna milyonlarca insanın katlini vacip görmüş ve bizzat katletmişlerdi.

2 John Rawls (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press, 1999, s. 4.

3 Bildirge, 5. Madde.

4 Bildirge, 14. Madde.

5 Bildirge, 15. Madde.

6 Bildirge, 17. Madde.

7 Bildirge, 9. Madde.

Esasen bu bildirgedeki “İslamî” kelimesinin geçtiği her yere “sosyalist” veya “komünist”, “zekât” ve “sadaka” kelimelerinin geçtiği yerlere de “vergi” ve “bağış” kelimeleri konacak olsa Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao, Pol Pot, Fidel Castro ve Che Guavera’nın “yetmez ama evet” diyerek imzalamış olmayı isteyeceği bir bildirge elde etmiş olursunuz. Tıpkı bu bildirgenin yazarları gibi bu iddiaları sözleri ve yazılarıyla destekleyen İslam hukukçularının tedrisatı altında yetişen İŞİD gibi radikal örgütler de bu nedenle devrimci önderlerinin adımlarını birebir takip ediyor ve onların yaptığı şeyin şekil açısından farklı ama muhteva açısından aynısını yapmaya çalışıyorlar. Bu düşünce ve pratik 1900’lü yılların başından itibaren Müslüman dünyasına bir kara bulut gibi çöken ihya (diriliş) hareketleri ve köktendincilik dalgası içerisinde İslamî bir sosa batırılarak kitlelere ikram ediliyor ve ne yazık ki sayısız idealist müslüman, Allah’ın kendilerinden bunu istediğini zannederek hayatını lüzumsuz kavgalar ve beyhude mücadelelerle heba ediyor.

Sosyal adalet ve onunla birlikte gelişen sosyal devlet düşüncesinin bugüne kadar uygulama alanı bulduğu hemen her yerde iktisadî özgürlükler ortadan kalkmış ve devlet yetkilileri, vatandaşlar karşısında ezici bir otoriteye kavuşmuştur. Böyle bir durumun iktisadî açıdan verimsizliğin ta kendisi olduğu hiçbir makul iktisatçı tarafından gizlenemeyecek bir gerçektir. Çünkü bir toplumda mülkiyetin ne kadarı bireylerden alınıp siyasetçi ve bürokratların tasarrufuna devredilirse verimsizlik o kadar artar.

Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman’a göre *“hiç kimse bir başkasının parasını, kendi parasını kullandığı kadar dikkatli ve verimli bir şekilde kullanamaz.”*⁸ Bir başka iktisatçı Thomas Sowell’a göre ise *“kararları, yanılmalarının maliyetine katlanmayan insanlara bırakmaktan daha yanlış ve tehlikeli bir karar alma yöntemi düşünmek zordur.”*⁹ Her iki iktisatçı da bu sözleriyle bir toplumdaki zenginliğin, o toplumdaki özel mülkiyetin kamusal mülkiyete oranına pozitif açıdan bağlı olduğunu vurgulamışlardır.

Bir toplumda zenginliğin temel kaynakları özel mülkiyete dayalı üretim ve mübadeledir. Yasal müdahalenin etkisinden uzak bir üretim ve mübadele zinciri sayesinde toplumun her üyesi, bir diğeri pahasına olmaksızın zenginleşebilir. Devlet eliyle yapılan paylaşım, iktisadî açıdan zenginlik üreten bir fonksiyon değildir. Devlet eliyle yapılan paylaşım bir sıfır toplamı oyundur. Bunun anlamı şudur: Devletlerin ekonomiye yönelik faaliyetleri birilerini başka birileri pahasına zenginleştirir, yani bir kazananlar ve kaybedenler grubu yaratır. Bu olguyu meşhur iktisatçı Frederic Bastiat şu sözleriyle ustaca

8 Milton Friedman, Cato Enstitüsü Merkez Ofisi Açılış Konuşması, 6 Mayıs 1993, Washington D.C.

9 Thomas Sowell, “Anne-Babalar, Uyanın” (Wake up, Parents), Jewish World Review, 18 Ağustos 2000.

ifade etmiştir: “Devlet, herkesin bir diğeri pahasına yaşamaya çalıştığı muazzam bir kurgudur.”¹⁰

Oysa serbest bir piyasada birilerinin başka birileri pahasına zenginleşmesi mümkün değildir. Hatta serbest bir piyasada bir kişinin zenginleşebilmesi ancak başkalarının ihtiyaçlarını onların arzu ettiği bir maliyet aralığında karşılayabilmesiyle mümkündür. Örneğin dünyadaki bazı ülkelerin yıllık gelirinden daha fazla yıllık ciroya sahip olan Coca Cola firması, insanlara onların arzu ettiği ve satın almak istediği fiyatlar karşılığında içecek satarak zengin olmuştur. Coca Cola firması dünyanın en yoksul insanına bile onun rızası olmaksızın bir kutu kola satamaz. Fakat en küçük devletler bile vatandaşları içerisinde en zengin olanların mallarına yasal yollarla el koyabilirler. Bu nedenle insanların özgürlükleri ve mülkiyetleri, en küçük bir devlet karşısında bile en zengin bir birey yahut şirket karşısında olduğundan daha fazla risk altındadır.

Bunun nedeni devletin toplum karşısında bir meşru güç tekeline sahip olması ve bu nedenle devlet faaliyetlerinin tek taraflı olmasıdır. Bireylerin piyasa içerisindeki faaliyetleri gönüllülüğe dayanmaktayken devletin bireylere yönelik faaliyetleri zora dayanır. Bu nedenle İbn-i Haldun’un da isabetli bir şekilde tespit ettiği gibi “devlet otoritesini kullanan kişiler bireylerin rızasına ihtiyaç duymaksızın onların mülkiyeti üzerinde tasarrufta bulundukça bireylerin çalışarak değer ve zenginlik üretme motivasyonunu ortadan kaldırırlar.”¹¹ Bunun sonucu olarak devlet otoritesini kullanan kişiler, onların yakınları, akrabaları ve yandaşları siyasî araçlarla zenginleşme imkânı elde ederken toplumun geri kalan kesimleri refah kaybına uğrar.

Milton Friedman’a göre bir toplum özgürlüğü ve eşitliği aynı anda hedefleyemez. Özgürlüğü hedefleyen bir toplumda olabilecek en eşitlikçi durum ortaya çıkar. Fakat eşitliği hedefleyen bir toplum özgürlüğünü terk etmek zorunda kaldığı gibi eşitlikten de uzaklaşır. Çünkü eşitliği hedeflemek birilerine, sizin başkaları için ne yapmanız gerektiğine karar verme yetkisi vermeniz anlamına gelir. Bu kişiler sizin başkaları için ne yapmanız gerektiğine karar verecek, sonra bu kararları sizin rızanızı almaksızın uygulayacak, mülkiyetinizin bir bölümüne el koyacak ve bu esnada emeklerinin karşılığı olarak sizden bir miktar daha alacaklardır.¹² Bu kaçınılmaz olarak toplumda bir seçkinler sınıfı yaratacak ve bu kesim, toplumun diğer tüm üyelerini fakirlikte eşitleyerek menfaat sağlayacaktır. İnsanlık tarihinde bu ideali samimiyetle

10 Frederic Bastiat, “Devlet” (L’Etat), *Journal des débats*, 25 Eylül 1848 (İngilizce çeviri Seymour Cain’e aittir).

11 İbn-i Haldun (1377), *Muqaddimah: An Introduction to History*, s. 366.

12 <http://www.slobodaiprosperitet.tv/en/node/1150>

uygulamaya çalışmış olan Sovyetler Birliği de vatandaşlarını ancak yoksullukta eşitleyebilmiş ve bunun doğal bir sonucu olarak ağır bir çöküş yaşamıştır. Halen bu idealin peşinde koşan Küba ve Kuzey Kore gibi ülkelerin ise hali pür melali gözler önündedir.

Müslüman bilim adamlarının devlete ekonomi alanında böylesine muazzam bir gücü teslim etmeyi arzu edip bu gücü istismar etmeyecek insanların var olabileceğini düşünmeleri hem naif, hem de müslüman dünyasının içinde bulunduğu durumu görebilenler için gerçek dışıdır. İngiliz düşünür Lord Acton'un da ifade ettiği gibi *"güç yozlaşmaya meyillidir, mutlak güç mutlaka yozlaşır."*¹³ Oysa adil bir toplum, gücün yatay olarak dağıtıldığı adem-i merkezîyetçi bir yapıda olmalıdır. Gücün tek bir merkezde yığılmadığı toplumlarda her biri kendi çıkarının farkında olan bireyler birbirlerini sınırlayarak sömürü ve istismarın o toplumda olabilecek en düşük düzeyde kalmasını sağlarlar. Üstelik bunu yapmaları için bu amaçla hareket etmelerine de gerek yoktur, bu kendiliğinden gerçekleşir. Oysa gücün devlet kurumlarında temerküz ettiği bir toplumda, o makamlara yerleşen kişiler ve onlara yamanmaya çalışan lobiciler kamu gücünü kendi kişisel niyet ve idealleri için kullanmaktan geri duramazlar. İşte bu, adaletsiz bir toplum arayanlar için olabilecek en güzel örnektir. Buna imkân veren sosyal adalet anlayışı ve karar mercilerinde bu anlayışa göre hareket eden insanlar, önünde sonunda toplumdaki adaletsizliği çözmek şöyle dursun, adaletsizliğin bizzat sebebi olmaya mahkûm olurlar.

Dünya Bankası'nın gini¹⁴ katsayısına dair güncel verileri, buraya kadar söylenenleri doğrular mahiyettedir. Buna göre gelir eşitliği konusunda en iyi durumda olan ilk 10 ülke içerisinde 9, ilk 20 ülke içerisinde de 15 ülke Avrupa kıtasında yer almaktadır. Avrupa'nın bugün dünyanın en zengin ve gelir dağılımı açısından en eşitlikçi bölge olmasının nedeni Avrupalıların daha dindar, ahlâklı, akıllı, eşitlikçi, vs. olması değildir. Avrupa'da siyasî kültürün daha bireyci ve özgürlükçü olması, devletlerin diğer devletlere kıyasla daha sınırlı olması ve ekonomiye daha az müdahale etmesidir. Benzer şekilde ticaret hayatının oldukça serbest, vergilerin de oldukça düşük olduğu bilinen Hong Kong'da bugün ortalama kişi başı gelir seviyesi Türkiye'nin dört misli civarındadır. Tüm bu örnekler zenginliğin de eşitliğin de kaynağının daima iktisadî özgürlük; yani özel mülkiyet, gönüllü mübadele ve sınırlı devlet ilkelere dayalı serbest piyasa sistemi olduğunu kanıtlamaktadır. Bu Allah'ın bir kuralı, bir tabiat ayetidir.

13 Roland Hill (2000), *Lord Acton*, Yale University Press, s. 296-307.

14 Gini katsayısı bir ülkedeki gelir eşitliği hakkında bilgi veren 0-1 arasında bir değerdir. Değerin küçük olması gelir dağılımının daha eşitlikçi olduğunu gösterir.

Bildirgede İslam dininin başından beri sosyal adalete vurgu yaptığı söylenmektedir.¹⁵ İslam dininin bilgi kaynağı olarak Kuran'daki ayetleri ve peygamberin hadislerini dikkate alıyorsak bu iddia karşısında şu soruyu sormak gerekir: İslam dininde yöneticilerin, vatandaşlardan zekât dışında bir vergi almasına izin veren ayet, hadis nerededir? Allah'ın elçisi Hz.Muhammed'in birilerinden zekât dışında zorla aldığı bir vergi var mıdır? Hz.Muhammed'in otoritesini sağlamlaştırdığı Medine yıllarında bile sosyal adaleti tesis etmek yahut eğitim, sağlık ve sair sosyal hizmetleri vergilerle finanse etmek şöyle dursun; bir devletin olmazsa olmaz kurumları olan askerî teşkilat, polis teşkilatı gibi kurumları dahi tesis etmemiş olması gün gibi ortadayken nasıl olur da İslam'ın sosyal adalet gibi alabildiğine devletçi bir ideali vurguladığı söylenebilir?¹⁶

Kuran'a göre devletin meşru görevleri 9:103 numaralı ayete göre zekât toplayıp 9:60 numaralı ayette belirtilen masraf kalemlerine yönlendirmekten ibarettir. Devletin hangi işleri yapabileceğini ise 9:60 numaralı ayetten öğrenmek mümkündür. Bu ayete göre devlet, toplanan vergilerle açlık ve yoksulluk sınırı altında kalan insanlara maddi yardımda bulunur, bireyler arası ihtilafları çözmek ve devletler arası ihtilafların çözümünde rol almak için bir yargı sistemi ve diplomasi kurumu tesis eder, ulaşım ve askerî harcamaları finanse eder, özgürlüğünden yoksun kalmış insanlarla ağır borç yükü altında müflis duruma düşmüş kişilere hibe veya borç türünden maddi destek sunarak ekonominin dışında kalmış bu aktörleri tekrar üretim ve tüketim zincirine dâhil eder ve tüm bu süreçlerde görevli personelin ücretini öder.

Allah'ın elçisi burada sayılan sınıflar dışında bir harcamayı vergilerle finanse etmiş değildir. Sahabeler içerisinde en zengin olanlardan bile zekât dışında bir vergi almamıştır. Fakat zengin sahabeler kamu işlerini çok kez kendi imkânlarıyla finanse etmişlerdir ki bu zaten o dönemin örfündendir. Nitekim aynı kişiler İslam'dan önce de Mekke'deki kamusal işleri kendi kaynaklarıyla finanse etmekteydiler.¹⁷ Kısacası Mekke'yi de Medine'yi de o bölgenin zengin müteşebbisleri çekip çevirmişler ve Hz. Muhammed son derece doğal olan bu durumu değiştirme ihtiyacı hissetmemiştir. Hatta bu durum İslam'ın erken dönemlerdeki siyasî ve iktisadî başarısının bizatihi sebebidir.

Herhangi bir İslam tarihi kitabından öğrenilebilecek bu gerçekler bize Nobel ödüllü iktisatçı Hayek'in şu sözünü hatırlatıyor: *“zenginlerin güçlü olduğu*

¹⁵ Bildirge, 1. Madde.

¹⁶ Bu konuda akla gelebilecek *hisbe* teşkilatı ve bu teşkilatta görev alan insanların, peygamberin döneminde devlet hazinesinden bir ücret almadığını hatırlatmakta yarar var.

¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hakan Şahin, “İslam Öncesi Mekke'de Sivil Toplum”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı:78 (2015).

bir toplumun, yalnız güçlülerin zengin olduğu bir toplumdan çok daha adil olduğunu kim inkâr edebilir?”¹⁸

Bildirge, sosyal adalet gibi gelir adaletsizliğine de vurgu yaparak adalet kavramını istismar eden Marxist terminolojiyi birebir benimsediğini göstermektedir. Adalet kavramının devletçi fikriyata mensup iktisatçılar elinde bu denli istismar edilmesi okuyanları bu kutsal kavramın büyüü altında okudukları şeyleri sorgusuz kabul etmelerini sağlamaktadır. Oysa adalet bir hukuk kavramı olarak sonuçlar için değil, ancak süreçler için kullanılabilir. Yani durumların adil olup olmamasından bahsetmek muhaldir. Eylemlerin adilce yapılıp yapılmadığından bahsetmek gerekir. Bu yüzden siz durumları değil, eylem ve edimleri dava konusu haline getirebilirsiniz.

Örnek verelim... Bir işverenin bir işçisine 2.000 lira maaş veriyorken öteki işçisine 20.000 lira veriyor olması adil midir? Böyle bir tabloya dışarıdan bakarak adildir veya değildir diye cevap vermek adalet kavramını tamamen sübjektif, işlevsiz ve anlamsız hale getirir. Çünkü kimin, kime ne kadar maaş vermesi gerektiğini belirleyecek objektif bir kriter yoktur, olamaz da. Değerler sübjektiftir ve kimin, kime ne kadar para vereceği, o kişilerin kendi aralarında yaptığı karşılıklı rızaya dayalı sözleşme ile belirlenir.¹⁹ Her sözleşme ancak taraflarını bağlar ve hiçbir sözleşme başka bir sözleşme için bağlayıcı değildir. O halde adalet ancak tarafların sözleşmeye riayet edip etmediklerine, daha da dar anlamda, bir tarafın sözleşmenin bir gereğini ihlâl edip etmediğine bakılarak tesis edilebilir. Buna göre örneğin 2.000 lira alanın sözleşmesinde 2.000 lira alacağı yazıyorsa ona adil davranılmış, 20.000 lira alanın sözleşmesinde 25.000 lira alacağı yazıyorsa ona adaletsiz davranılmış olur. Yahut ödeme günü geciktirilmiş ya da başka bir sahtekârlık yapılmışsa orada adaletsizlik söz konusudur. Bununla birlikte tarafların şu veya bu madde üzerinde anlaşması tek başına adalete konu olabilecek bir olay değildir.

Merkezî otorite ancak bu süreçleri değerlendirebilir ve tarafları yalnızca verdikleri sözü yerine getirmeye zorlayabilir. Üçüncü taraflara mutlak bir zararı olmayan hiçbir sözleşme (alışveriş, kira, hizmet, vs.) devlet tarafından geçersiz veya adaletsiz sayılamaz. Bu ilkenin bir kez çiğnenmesi onun arkasını getirir ve birey karşısında devleti daha fazla büyümekten ve müdahale etmekten alıkoyacak hiçbir güç yoktur. Eğer bu devlet, kimliğini siyasî ideolojiye yansıtmış olan Müslümanlardan oluşuyorsa ortaya çıkacak şeyin de neye benzeyeceğine dair güney sınırimızda çok güzel bir örnek yer almaktadır.

¹⁸ F. A. Hayek (1944), *Kölelik Yolu*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s. 149.

¹⁹ Bkz. Nisa suresi 29'uncu ayet.

İslam özgürlük dinidir. İslam'da zorlamanın hiçbir türüne yer yoktur.²⁰ Bu nedenle iki tarafın karşılıklı rıza ile faizli bir borç akdini kabul etmesinde İslam'ın kamu otoritesine yüklediği bir görev yoktur. Faizin haram olması bildirge sahiplerinin bu haramın hikmetlerine dair yorumlarını (sömürü, sosyal adaletsizlik, vs.) haklı kılmaya yetmez. Nitekim bir eylemin dinen haram olmasının gerekçesi hukukî olmak zorunda değildir. Allah'ın bir eylemi haram kılmasının gerekçesi çok boyutlu olabilir. Faizciliğin iktisadî, ahlâkî, sosyolojik, psikolojik, vs. olumsuz yönleri olabilir. Fakat bunların hiçbiri onun kamu gücü kullanılarak ortadan kaldırılmasına gerekçe olamaz. Hiç kimse güç ve zorlamayla Müslüman yapılamayacağı gibi Müslüman gibi davranmaya da zorlanamaz. Bu Kuran'a ve Peygamberin uygulamasına aykırıdır. Kaynaklar, Peygamberin döneminde faizle iştigal edenlere uygulanmış bir cezadan bahsetmez. Kuran'da faizi haram kılan ayetlerin üslubu da faizin bir suç olmadığını, faizli akitlerin hukukî sonuç doğuran akitler olduğunu göstermektedir.²¹

İslam İktisadî Literatürünün Temel Problemi

İslam iktisatçıları çok değerli insanlardır. Kuran'daki iktisadî ayetler ile peygamberin bu alana dair söz ve eylemlerindeki incelikleri yakalayarak dindar insanların, iktisadî hayat içerisinde ihtiyaç duyduğu bilgileri derleyerek toplumda talebi ve karşılığı olan bir iş yapmaktadırlar. En büyük zaafı ise entellektüel camiaya hâkim olan devletçi/sosyalist siyasî düşüncenin esiri olmaları ve bunun farkında olmamalarıdır.

İçinde yaşadığımız çağın entellektüel atmosferi içerisinde, birey ve iktidar arasındaki ilişkinin doğası ve sınırları üzerine yazılmış siyasî düşünce eserlerinden yararlanmamış her insan, doğal olarak devletçi ve sosyalist olur. Çünkü bu popüler olandır. Aynı şeyi İslam hukukçularının anlayacağı dilden ifade edecek olursak, bu durum tıpkı Kuran'ı okumayan her insanın, İslam geleneği içerisindeki pek çok hurafeyi İslam'ın otantik uygulamasına ait sanarak benimsemesi kadar normaldir. İslam'ın aslî uygulamalarıyla geleneği arasındaki ayrımlar nasıl ancak Kuran okunarak fark edilebiliyorsa, mevcut siyasî ve iktisadî atmosfer içindeki hurafeler de ancak siyaset felsefesi ve politik iktisat alanında yazılmış temel eserler okunarak fark edilebilir. Bu bilim dallarının literatürü de ağırlıklı olarak Batı menşelidir. Burada bir Müslümana düşen görev, kafasındaki "Batılı" önyargısını bir kenara bırakıp Nisa su-

²⁰ Bkz. Bakara suresi 256'ncı ayet.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Hakan Şahin, "Kuran'da Yasaklanan Mülkiyet Edinme Yöntemleri ve Faiz Yasağının Hukuki Açıldan Değerlendirilmesi", www.hakan-sahin.com.

resinin 58'inci ayetine uyarak işi ehlinden öğrenmektir. Bir kişi sırf Doğulu veya Müslüman diye bir işin ehli olamayacağı gibi sırf Batılı veya gayrimüslim diye bir işi peşinen yanlış biliyor olamaz. Kuran'a uyduğunu iddia eden bir Müslüman, muhatabının dinine, ırkına, cinsiyetine değil, fikirlerine ve söylediklerine bakmak durumundadır.²²

İslam hukukçularının temel hatası İslam'ın haram kıldığı şey ve eylemlerin, kanunen yasadışı ilan edilmesi gereken şey ve eylemler olduğunu zannetmeleridir. Bunun bir sebebi daha önce değindiğimiz devletçi görüşlerin etkisi altında olmalarıdır bir diğer sebebi de bir hukukçu refleksiyle hareket ederek Kuran'ı ve hadisleri bir hukuk metni gibi okumalarıdır. Oysa Kuran bir hukuk kitabı değil, bir hayat kitabıdır ve tıpkı hayat gibi Kuran da çok boyutludur.

Kuran içerisinde hukukun alanını ahkâm ayetleri belirler. Kuran'da ahkâm ayetlerinin (üçyüz küsur ayet) oranı %5 civarındadır. Kuran bir hayat rehberi olacaksa sadece buradan hareket ederek bile toplumsal hayat içerisinde hukuku ilgilendiren alanların oranını öngörmek mümkündür. Kaldı ki bu ayetlerin de büyük bir bölümü özel hukukun alanına giren konuları ele alır. Kamu hukukunun alanına giren konular ise bu ayetlerin %5'i civarındadır.²³ Kuran'da suç ve günah ayrımı üzerine yaptığımız çalışmada da ifade ettiğimiz gibi Kuran, Allah'ın insanlar için arzu ettiği toplumsal yapıyı, bugünkü sosyalist ve İslamcı eğilimlerin dayattığı gibi güç ve hukuk aracılığıyla değil; bilgi, ahlâk ve sivil toplum aracılığıyla inşa etmeyi hedeflemektedir.

Kuran'da iktisadî nedenlere dayanarak yasadışı ilan edilmesi emredilen bir akit türü yoktur. Kuran'ın haram kıldığı pek çok akit vardır şüphesiz. Bunları alanında yetkin bir İslam iktisatçısı size faiz, kumar, garar²⁴ ve haram malların ticareti olarak özetleyebilir. Bu akitlerin haram olması onu bu akitlerin yasadışı olması gerektiği sonucuna götürürken işte tam bu noktada Kuran'ın ve peygamber uygulamasının dışına çıkmış olur. Çünkü Kuran bu akitlerin failleri aleyhine bir hukukî yaptırım önermemiş, Peygamber de bunları yapanlara herhangi bir ceza vermemiştir. İşte bu nokta maalesef İslam hukukçularının dikkatinden kaçan ya da özellikle ihmal edilen hayatî bir noktadır.

22 "Onlar söylenenleri dinler, sonra en iyisine uyarlar. Onlar Allah'ın rehberlik ettiği kişilerdir. Onlar ilkeleri olanlardır." (39:18)

23 Bu ayırım ayetlerin ele aldığı konular ve esasen ihtiva ettiği üsluba bakılarak yapılır. Örneğin özel hukuku ilgilendiren ayetler daima faili muhatap alırken, kamu hukukunu ilgilendiren ayetler üçüncü tarafları (kamu otoritesi) muhatap alarak re'sen müdahaleye izin veren bir tarzda karşımıza çıkmaktadır. Bunun gibi başka kriterleri de bulunan bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakan Şahin, "Kuran'da Suç ve Günah Ayrımı", www.hakan-sahin.com.

24 Tarafları, konusu veya vadesinde belirsizlik barındıran akitler için kullanılan bir terimdir.

Kuran'da bir günahın ağır bir şekilde eleştiriliyor olması da onun yasaklanmasını gerektirmez. Örneğin Kuran'da ele alınan en büyük günahlar Allah'ı tanımamak (küfür) veya O'na ortak edinmektir (şirk).²⁵ Allah'ı tanımayan veya O'na ortak edinen insanlar karşısında müslümanlara emredilen tek şey ise onlarla dostluk etmemekten ibarettir.²⁶

Bir başka örnek namaz kılmamaktır.²⁷ Fakat Allah namaz kılmayanlar için de dünyevî bir cezadan bahsetmez. Bunlar gibi Allah'ın sakındırdığı, fakat hukukî bir yaptırıma konu etmediği pek çok davranışı örnek vermek mümkündür. Öte yandan yine Kuran'a göre beş liralık hırsızlık yapmak bile dünyevî cezaya tabidir.²⁸ Beş liralık hırsızlık, şirkten daha büyük bir günah olmadığına göre bir eylemin hukuka konu olmasıyla o eylemin kötülüğü veya günahının ağırlığı arasında umulduğu gibi bir doğru orantı yok demektir.

Bir davranışın suç olması özel bir kıstasa bağlıdır. O kıstas bireysel hakların ihlâlidir.²⁹ Beş lira çalan kişi, malını çaldığı kişinin mülkiyet hakkını ihlâl etmiş olur. Fakat şirk koşan, Allah'ı tanımayan, namaz kılmayan, içki içen, faiz yiyen, domuz eti satan, vb. günahları işleyenler süreç içerisinde bir başkasının herhangi bir hakkını ihlâl etmedikleri için bu eylemler suç sayılamaz. İktisadî bir işlemin batıl (geçersiz) sayılması ya taraflardan birinin rızasının olmaması ya da üçüncü bir tarafın süreç içerisinde mutlak bir zarara uğratılıyor olmasına bağlıdır. Üçüncü tarafların mutlak zarara uğratıldığı iktisadî işlemler modern iktisat eserlerinde "negatif dışsallıklar" konusu altında ele alınır ve bu tip işlemler için dahi hukuk aygıtına başvurmaya çözümler üretilebilmiştir.³⁰ Kısaca, bir şeyi yapmanın tek yolu zor kullanmak (devlet) olmadığı gibi zor kullanmak, çoğu zaman amaçlananın tam aksi yönünde bir sonuç verir.

25 Nisa suresi, 48'inci ve 116'ncı ayetler: "Allah kendisine ortak koşulmasını kesinlikle bağışlamaz. Bunun altında kalan günahları yapanlardan dileyen ve gayret edenleri bağışlar (...)"

26 "Allah'ın ayetlerinin görmezden gelindiğini ve alay edildiğini duyarsanız onlar başka bir konuya geçene kadar onların yanında oturmayın. Aksi halde siz de onlar gibi sayılırsınız. Allah ikiyüzlülerle nankörleri cehennemde bir araya getirecektir." (4:140)

"Ey iman edenler! Müminlerden önce kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah'a açık bir kanıt mı vermek istiyorsunuz?" (4:144)

27 "(...) Namazı kılın. Allah'a ortak edinenlerden olmayın." (30:31)

"Sizi bu ateşe atan nedir? Derler ki: Biz namaz kılmadık. Yoksula yedirmedik. Boş işlere dalarakla birlikte biz de dalmıştık. Hesap günü yalanmış gibi davranırdık. Sonunda o gerçek gelip bizi buldu." (74:42-47)

28 "Bir kötülüğün karşılığı ancak ona denk bir kötülüktür." (42:40)

Benzer ayetler için bkz. 10:27, 40:40, 6:160, 28:84, 27:90, 16:126, 22:60.

29 "Bu sizin veya kitap ehlinin temennilerine göre olacak değildir. Kim bir kötülük yaparsa onun dengiyle cezalandırılır. Onun için Allah'tan önce bir koruyucu ve yardımcı yoktur." (4:123)

30 Detaylı bilgi için Nobel ödüllü iktisatçı Ronald Coase tarafından geliştirilen Coase teorisi hakkında okuma yapılabilir.

Kuran pek çok ayetinde, Allah'ın istemesi halinde herkesin iman edeceğini söyleyerek Allah'ın tek tip bir toplum hedeflemediğini beyan eder. Başta dinde zorlamanın hiçbir türüne yer olmadığını bildiren ayet³¹ ve insanları imana zorlamayı kınayan tüm diğer ayetler,³² dini metinlere dayanarak belli davranışların insanlara dayatılmayacağını ve tüm insanlardan mümin gibi davranmasının beklenemeyeceğini hatırlatırken, İslam hukukçuları Allah'ın muradını O'nun adına güç kullanarak gerçekleştirme rolünü üstlenmekte bir beis görmemektedirler. Bu durum Aliya İzzetbegoviç'e ait olan *"İslam vermeyi, sosyalizm el koymayı emreder"* özdeyişini *"İslam vermeyi, İslamcılar el koymayı emreder"* şeklinde güncellememiz gerektiğini düşündürmektedir.³³

Kuran'ın bir şeyi "yapmayın" demesiyle "yapana engel olun" yahut "yapana şöyle yapın" gibi bir üslup kullanması arasında hukukî açıdan çok önemli bir ayrım vardır. Aynı şekilde peygamberin de bir şeyi "yapmayın" demesiyle yapana bir hukukî yaptırım uygulaması arasında büyük bir fark vardır. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz ki İslam iktisadî literatüründe yasak olarak anlatılan, öğretilen iktisadî sözleşme türlerinin tamamına yakını; yasaklanması değil, yapılmaması emredilen sözleşmelerdir.

Yasaklar, yasadışı olması icap eden eylemleri ifade eder. Yasadışı eylemler, faillerinin diğer insanlar tarafından cebrî yaptırıma tabi tutulmasını meşru kılan eylemlerdir. Bir ayetin böyle bir eylemden bahsettiğini anlamak için üçüncü taraflara seslenmesi veya devletin ne yapacağını söylemesi beklenir. Yahut peygamberin böyle bir eyleme karşı davranışını görmek için onun birilerine ceza vermesi ve bunu infaz ettirmesi gerekir. Sadece "yapmayın", "kaçınım" gibi ifadelerden bir yasak yorumu çıkarmak için ya bunları bilmiyor olmak ya da zorbalık peşinde biri olmak gerekir. Bilmemek ayıp değildir, giderilebilir. Fakat zorbalık çok yanlış ve çok tehlikelidir.

Allah'ın yasaklamak yerine sakındırmayı tercih ettiği bir eylemi yasadışı hale getirmek öncelikle delil alınan ayetin kendisini işlevsiz bırakır. Örneğin faizin yasak olduğu bir toplumda *"Ey iman edenler! Faizli borçtan arta kalanı bırakın. Allah'a güveniyorsanız böyle yaparsınız."*³⁴ ayetinin gereğini yapmak mümkün değildir. Çünkü ortada faiz diye bir şey olmayacaktır. Yapmak isteyenler (Allah korkusundan değil) devletin cezasından çekindikleri için yapmamaktadırlar. Dolayısıyla bu ayetin gereğine ancak faizin serbest olduğu

31 "Bu dinde zorlamaya yer yoktur. (...)" (2:256)

32 Örneğin: "Allah yapacak olsaydı yeryüzündeki herkes iman ederdi. Şimdi sen mi insanları mümin olsunlar diye zorlayacaksın? Hiçbir canlı Allah'ın onayı olmadan mümin sayılamaz. Allah böyle aklını kullanmayanları rezilliğe mahkûm eder." (10:99-100)

33 Mustafa Akyol (2006), "Sosyalizm İslam'a Uyar mı?", *Ahlâkî Kapitalizm* (içinde), Murat Çizakça ile, Ufuk Yayınları.

34 Kuran 2:278.

bir toplumda uyulabilir. Başka bir deyişle bir kişinin mümin gibi davranabilmesi için kendisi gibi davranmayanları yaşatması gerekir. Aksi halde, çeşitliliğin var olmaya devam ettiği fakat herkesin Müslüman gibi görüldüğü bir topluluk ortaya çıkar. Bugün pek çok İslam ülkesindeki toplumsal manzara ne yazık ki bunu yansıtmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak İslam iktisadı alanında çalışan İslam hukukçularının devlet, hukuk, adalet, suç, yasak, vb. siyasal/hukukî terimleri kullanmaktan derhal vazgeçmesi *kaçınılmaz ve ertelenemez bir vazifedir*. İslam hukukçuları, Allah'ın muradına uyan yöntemi kullanmak istiyorlarsa arzu ettikleri ve doğru olduğuna inandıkları iktisadî yaşamı güce, otoriteye, yani devlete yönelmeden gerçekleştirmeyi hedeflemelidirler.

Bilim adamlarının, önlerindeki dinî veya ladinî metinlerden hareketle sıfırdan bir hukuk ve ekonomik sistem inşa etmeye çalışması, insanların bu literatürden etkilenecek sosyal ve iktisadî yaşamın planlanabileceğini düşünmesine yol açmaktadır. Bu durum ise insanlık tarihinde hemen her zaman niyet edilmemiş kötü sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçların en ağırları devrimler ve milyonlarca insanın ölümüdür; en hafifleri kamu kaynaklarının israfı, iktisadî verimsizlik ve refah kaybı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tip politikaları din adına öne sürmek ise kanaatimce insanlara yapılabilecek en büyük haksızlıklara Tanrı'yı ve inananları alet etmekten başka bir şey değildir.

Kaynakça

- Kuran-ı Kerim (ayet tercüme) yazara aittir)
- F.A. Hayek (1944), *Kölelik Yolu*, Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- Hakan Şahin, "Kuran'da Yasaklanan Mülkiyet Edinme Yöntemleri ve Faiz Yasağının Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi", www.hakan-sahin.com.
- Hakan Şahin, "Kuran'da Suç ve Günah Ayrımı", www.hakan-sahin.com.
- İbn-i Haldun (1377), *Muqaddimah: An Introduction to History*, (e-kitap bağlantısı: https://asadullahali.files.wordpress.com/2012/10/ibn_khaldun-al_muqaddimah.pdf)
- John Rawls (1971), *A Theory of Justice*, Harvard University Press, 1999.
- Liberal Düşünce Dergisi*, sayı:78, 2016.
- Murat Çizakça & Mustafa Akyol (2012), *Ahlâkî Kapitalizm: İslam'ın Unutulan Ekonomik Modeli*, Ufuk Yayınları.
- Roland Hill (2000), Lord Acton, Yale University Press.

Ek : Iv. İslam İktisadı Atölyesi Sonuç Bildirgesi

“DÜNYADA SOSYAL ADALETİN TESİSİ MÜSLÜMANLAR İÇİN KAÇINILMAZ VE ERTELENEMEZ BİR VAZİFEDİR.”

1. İslam dini, ilk günden itibaren sosyal adalete vurgu yapmış, güçsüzlerin korunması ve gücün topluma aktarılmasını teşvik etmiştir. Bu çerçevede Müslümanların İslam'ın bu prensip ve hikmetine uygun bir şekilde adaletin tesisinde dünyaya örneklik ve öncülük etme vazifeleri tekrar hatırlatılmalıdır.
2. Gelir adaletsizliği her geçen gün artmakta, yoksulluk dünya çapında bir problem haline gelmektedir. Ayrıca, Müslüman ülkelerdeki çarpıcı sosyal adaletsizlik de dikkat çekmektedir. Dünyanın mamur bir yer olabilmesi ancak adaletin tesisi ile gerçekleşecektir.
3. İslam iktisadı tartışmaları ve İslami bir iktisadi sistem arayışı sosyal adalet ihtiyacı çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ancak son zamanlarda İslam iktisadı çalışmalarında sosyal adalet, yoksulluk ve emek gibi konulara daha az yer verildiği ve alandaki ağırlığın finans ile ilgili çalışmalara kaydığı görülmektedir. Dolayısıyla finans dışı konuların teorik ve felsefi bir derinliği olacak ve uygulamayı da besleyecek şekilde İslam iktisadı çalışmalarının gündemine daha fazla alınması gerekmektedir.
4. Dünyada kapitalist sistemin meydana çıkardığı bölüşüm sorunları çeşitli iktisadi, siyasi, sosyal ve fikri krizleri tetiklemektedir. Dolayısıyla ana akım iktisadi sistemin ve düşüncenin eleştirisi daha fazla gündeme alınmalı ve alternatifler daha güçlü bir biçimde vurgulanmalıdır.
5. Müslüman ülkelerde ekonomideki temel karar ve yönelimlerin sermaye ve birikim eksenli olmaktan çıkılıp adil bölüşüm ve toplumsal denge eksenli bir hale getirilmesi gerekmektedir. Üretken bir ekonomi ve dengeli bir toplum yapısı için buna acil ihtiyaç bulunmaktadır.
6. İlim adamlarının iktisadi sistem ve uygulamalara yönelttikleri eleştirileri sistemli bir alternatifte dönüştürmeleri ve uygulamaların geliştirilmesine katkı sağlamaları zorunludur. Her düzeydeki Müslüman yöneticilerin de bu tür girişimlerin önünü açıp, uygulamaları teşvik etmesi gerekmektedir.
7. Gelir adaletsizliği ve servetin eşitsiz dağılımı gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin ortak sorunudur. Pek çok başka sosyal ve iktisadi probleme kaynaklık eden bu sorunun çözümü için sadece kısa vadeli politikalar ve sosyal yardımlar yeterli değildir. Bunun için evvela adaletsizliği doğuran iktisadi sistemin gözden geçirilmesi ve sorunların kaynaklarının sistematik bir biçimde ortadan kaldırılması gerekmektedir.
8. Günümüzde sosyal adaletsizliğin en önemli sebeplerinden birisi faizdir. Yapılan araştırma ve incelemeler günümüzde görülen devasa gelir ve servet adaletsizliğinin arkasında faizin bulunduğunu, faize dayalı iktisadi sistemde refahı toplumun genelinden, çok küçük bir azınlığa aktardığını açık bir biçimde göstermektedir. Bu sebeple faizin topyekün ortadan kaldırılmasına yönelik teori, politika ve uygulamaların daha fazla gündeme getirilmesi zorunludur. Aksi halde geliştirilecek bütün eleştiri, alternatif ve uygulamalar eksik ve yetersiz kalacaktır.
9. Gelir eşitsizliği günümüzde toplumun değişik kesimlerini birbirinden ayırmakta ve aralarına kalın duvarlar örmektedir. Bu da toplumun değişik sınıfları arasında çatışmalar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Gelir eşitsizliğini sağlayan kurumlardan biri de faizdir. İslam faizi yasaklayarak bu alanda ortaya çıkacak adaletsizlikleri başından itibaren önlemiştir. Bu sebeple faiz sorununun açık bir şekilde tanımlanması için çalışmalar genişletilmelidir.
10. Günümüz iktisatçıları gelir adaletsizliğini çözmek üzere servet vergisini önermektedirler. Bu fikir günümüzde sosyal adaleti sağlamak üzere ortaya atılan en radikal öneri olarak öne çıkmaktadır. Hâlbuki İslam'ın beş temel şartından birisi olan zekât bu soruna daha kapsamlı ve sistematik bir çözüm önermektedir. Bu çerçevede bir çözüm olarak zekat kurumu üzerinde daha fazla durulması gerekmektedir.

11. Geleneksel olarak şahısların kendilerinin dağıttıkları zekat uygulaması kadar, günümüzde zekatın etkin, etkili ve verimli bir biçimde toplanması, dağıtılması ve değerlendirilmesi için farklı ülkelerde geliştirilen sistemler incelenmeli ve bu hususta daha derinlikli ve uzun soluklu araştırmalar ve uygulamalar yapılmalıdır.

12. Zekat yoksulları destekleyen ve bu şekilde sosyal adaleti gerçekleştirmede önemli katkılar sunan bir enstrümandır. Neticesinde yoksullukla mücadelede zekat önemli bir araçtır.

13. Benzer şekilde İslam'ın bir Müslümanı sadece bu dünyaya değil aynı zamanda öte dünyaya da yönetmesi neticesinde sadaka ve infak kurumları ortaya çıkmıştır. Bu iki yardımlaşma mekanizması vakıf müessesesini doğurmuştur. Vakıflar Müslüman toplumlarda tarih boyunca refahın topluma geri döndürülmesi bakımından önemli katkılar sağlamıştır. Öte yandan kar amacı gütmeyen, hayırseverlik ve bağış temeline dayalı olan vakıf aynı zamanda ekonomik istikrarı sağlayıcı önemli bir kurumdur. Vakıf kurumu, bugün karşılaşılan ekonomik istikrarsızlık ve sosyal adaletsizliklerin önüne geçmek için önemli imkanlar sunmaktadır. Bugün bu gelenekten faydalanarak vakfın sosyal refaha ve adalete katkısı yeniden ve geniş çaplı bir biçimde değerlendirilmeli ve yeni vakıf model ve uygulamaları oluşturulmalıdır.

14. Sosyal adalet sadece iktisadi bir konu ve mesele değildir. İktisadi eşitsizlikler toplumsal yapıda çok önemli sorunlar oluşturup geri dönülemez tahribatlara yol açmaktadır. Benzer şekilde toplumsal yapıda dengeleri sarsacak her türlü değişim sosyal adaletsizliğe kaynaklık edebilir. Bu minvalde her türlü uygulamada sosyal dengelerin gözetilmesi zorunludur.

15. Günümüzde hakim olan kapitalist ekonomik sistem ve serbest piyasa anlayışı zengin ve güçlülerin yoksulların ve güçsüzlerin üstüne basarak yükselmelerini sağlamaktadır. Bu durum dezavantajlı grupların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslam iktisadi çalışmaları bu dezavantajlı grupların haklarını koruyan kavram ve kurumları daha fazla öne çıkarmalıdır.

16. Hâkim ekonomik sistem bir yönden insan özgürlüğü ve serbest piyasadan bahsetmekte, öte yandan toplumun önemli kesimleri gerek borç gerekse tüketim alışkanlıkları vasıtasıyla görece özgürlüklerini yitirmektedir. Bu çerçevede borç ve tüketim üzerine kurulu olmayan İslam ekonomisi günümüz insanlarına önemli olanaklar sunmaktadır.

17. Sosyal adalet temelli bir iktisadi sistem iş verimliliğini de artırmaktadır. İslamın sosyal yardımlaşma ilkesine dayalı olan infak ve sadaka kültürünün bugünkü toplumlarda yeniden hatırlanması bir zarurettir.

18. İslam hukukunda yer alan önemli kavramlardan biri olan teberra, yardım ve hayır amaçlı bir sosyal sermayenin tesisine olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede mikro ölçekte bazı yardımlaşma ve dayanışma fonları oluşturarak toplum üyeleri arasındaki kaynaşmayı sağlamak gerekmektedir.

19. İslami finans kurumları sadece maksimum kârı hedeflememeli, konvansiyonel bankalardan farklı olarak sosyal adaleti sağlayacak mekanizmalar oluşturmalıdırlar. Bunun için doğrudan veya dolaylı olarak sosyal faydayı da sağlayan uygulamalara yer verilmelidir.

20. İslam iktisadi sosyal denge üzerine kurulu olmak zorundadır. Bu da İslami ve ahlaki değerlerle mümkün olacaktır. Bu çerçevede İslami bankaların zenginliğin eşit bir şekilde toplumun değişik kesimlerine dağıtımında etkin bir rol alması gerekir.

2-3 Nisan 2016 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen 4. İslam İktisadi Atölyesi'ni tertip eden, katılan ve katkı yapan ilim adamları, uzmanlar ve sivil toplum temsilcileri günümüzde dünyada ve özellikle Müslüman ülkelerde ortaya çıkan sosyal adaletsizliğin ve buna bağlı türeyen sorunların İslam iktisadının yukarıda sayılan ilke, teori ve uygulamaları dikkate alındığı takdirde önemli oranda azalacağını deklare etmekte; ilim adamlarını, politika yapımcıları ve karar alıcıları bu sese kulak vermeye çağırmaktadırlar.